

V letošním školním roce vstoupíme letním semestrem do šedesátého výročí od doby, kdy Rádl psal „tužkou v posteli“ svůj filosofický odkaz v podobě známé Útěchy z filosofie. Dopsal ji v únoru 1942 a odevzdal v rukopise svému žákovi z Přírodovědecké fakulty, RNDr. Josefu Navrátilovi. Brzo na to Rádl zemřel (12. 5.). Tak se dostáváme k druhému výročí: v květnu 2002 uplyne 60 let od Rádlovy smrti. A podivnou hrou náhody půl druhého roku poté, 22. 12. 2003, vzpomeneme 130. výročí Rádlova narození.

Tato přednáška je součástí grantového tříletého projektu, který byl navržen, ale ještě nebyl schválen a měl by běžet od příštího roku. Další, hlavní součástí grantového projektu je postupné vydávání Rádlových spisů, aby byly většinou po dlouhé době šíři znovu a – pokud jde o četné brožurky a články – v té šíři vlastně poprvé dostupné široké čtenářské obci, zejména pak badatelům a studentům řady oborů, pro něž by tak mohly mít nemalý význam nejen historický.

a při té příležitosti se také trochu naučíme „číst text“

a) *Závěr DF II – 621 n.*

1 621

- význam „stejnosti“: život je stejný, lidé myslí stejně. Ale: „ne že by nebylo vývoje a pokroku“. Je to rozpor?
- přemíra vývojového myšlení – Rádl jako historik evolucionismu (vývojových teorií).
- se starými filozofy se lze dodnes dorozumět, chápeme jejich výklady, tj. jejich starosti a plány, jsme s nimi zajedno – kořen lidské vzdělanosti
- porozumění – metafyzický základ duchovního života (na němž je vystavěna historie, věda, umění, zbožnost, filosofie)
- člověk není sám, mezi ním a druhými lidmi je něco hlubšího, trvalejšího, mocnějšího
- na tom je založen tento spis

2 622

- úpadek a rozklad filosofie; úpadek Evropy a hledání smyslu pro tento díl světa: Evropa, vlast filosofie, je nemocna (lidé necítí „tlak jejího smyslu“) („Anglie, po staletí kulturní vůdkyně Evropy“)
- empirismus jako „vlastní základ filosofie nové doby“ – dva prvky, reformační a renesanční – síla reformační ochabla
- poslední dny pozitivismu – brát na vědomí, bez odpovědnosti – to „nutně vede k rozkladu civilisace, která byla optimistická, podnikavá, konstruktivní
- krize demokracie – vítězství hyperdemokracie, v níž masa jedná přímo, mimo zákon, hmotným nátlakem

ETF, zimní 00-01, st 8.30-10.00, M - AC

Emanuel Rádl jako myslitel inspirující

ETF, 11. 10. 00, 8.30-10.00, M

0. Nouze dnešního myšlení, zabývajícího se určitými mysliteli

01

Většina dnešních autorů, kteří se zabývají nějakým myslitelem, se omezuje na jejich označování, jsou-li důkladnější, tedy na jejich popis jako myslitelů, ale nezabývají se buď vůbec, nebo jen velmi málo jejich myšlením - a to znamená také a především jejich myšlenkami, jejich pojetími tak, aby se s nimi jakožto mysliteli a s jejich myšlením skutečně setkali. To je stará nectnost filosofů a je důsledkem pro řecké myslitele charakteristického zpředměťování za pomoci určitého typu pojmovosti, který dělá předmět, objekt i z takové skutečnosti, která objektem není vůbec, anebo která sice má objektní, předmětnou stránku, ale jejíž bytostnou povahou není objektnost, předmětnost.

02

Chceme-li se v tomto roce zabývat Rádlem, nepůjde nám především ani v posledu o popis jeho myšlení, jeho filosofie, o jeho zařazení, zaškatulkování, nýbrž o skutečné myslivé setkávání s ním jako s myslitelem, který nás oslovuje a chce oslovovat, svým oslovením inspiruje a chce inspirovat, a to jak těmi svými myšlenkami, které nás povzbudí, nadchnou a třeba na nějakou dobu nebo i natrvalo orientují, tak ovšem i myšlenkami, které se nám přičí, na které nejsme zvyklí nebo které se zdají dost pochybné. A právě na tomto místě bych chtěl dodat to, co obvykle říkám o nutnosti poznání dějin myšlení: Rádl (ostatně podobně jako Masaryk - a to neplatí stejně o každém mysliteli!) nás může inspirovat i tam a možná někdy právě tam, kde se mýlí nebo kde se dopouští nepřesných a vadných formulací - neboť omyly nemusí být vždycky jen hloupé a zavádějící, nýbrž také velmi cenné, snad geniální, neboť osvětlí problémy, které by nám jinak docela unikly.

03

A ještě jednu věc bych rád připomněl hned na začátku. S Rádlem - stejně jako s kterýmkoli jiným myslitelem - se nemůžeme setkat jinak než prostřednictvím jazyka, ať už v podobě promluvy nebo - nežije-li už - nejčastěji v podobě textu. V obou případech se setkáváme s myšlenkami zašifrovanými, přesněji: jenom se šiframi myšlenek. Abychom se setkali s myslitelem samým, musíme tyto texty rozšifrovat. To znamená, že se musíme přes potíštěné stránky dostat k autorovým myšlenkám. To však není možné jinak, než že se sami do znovuzpřítomnění Rádlových myšlenek musíme vložit. V jistém smyslu ty Rádlovy myšlenky musíme znovu ustavit, zrekonstruovat, musíme je znovuvytvořit. Tak se to běžně děje napořád, jenže obvykle můžeme spoléhat na to, že širší kontext našeho myšlení se

příliš neliší od kontextu druhého člověka, a s nímž setrváváme v živém nebo písemném rozhovoru, a podobně od kontextu mnoha dalších lidí. Jde-li o myslitele svérázného, originálního, pak takový předpoklad, že s ním sdílíme široký kontext, vede obvykle k těžkým omylům. Proto musíme dbát na to, abychom si slova Rádlových formulací nevykládali příliš a snad i svévolně po svém (a to ovšem znamená především: běžně, na základě svého obvyklého předporozumění). Právě proto nám nepůjde a nesmí na prvním místě jít o posouzení Rádla, ale o posouzení jednotlivých, určitých myšlenek a myšlenkových souvislostí, a to s tou výhradou, kterou si sami pro sebe budeme stále pamatovat a připomínat, že ony rekonstruované myšlenky, které posuzujeme, možná nejsou v nejpřesnějším a nejpřísnějším smyslu vskutku Rádlovy.

04

Vím, že to možná někomu může připadat dost divné, ale je to významná metodologická norma: žádnému mysliteli nemůžeme dost přesně rozumět, pokud jsme neporozuměli jednotlivým jeho myšlenkám, pojetím, konceptům. Teprve když důkladně rekonstruujeme jednotlivé takové myšlenky a myšlenkové celky, můžeme přejít k tomu, co bychom mohli nazvat Rádlovou myslitelskou strategií. A tehdy, když přikročíme k rekonstrukci té jeho strategie, se docela dobře může ukázat, že ona prvotní rekonstrukce té či oné myšlenky měla vadu, že byla nepřesná nebo dokonce zcela vadná, chybná, mylná. Filosofování znamená cestu přinejmenším po trojí cestě, po třech rovinách, totiž po rovině logické argumentace, po rovině systematické výstavby souvislostí a konečně po rovině strategických záměrů. Filosof musí jít po všech těchto rovinách či cestách zároveň, neboť z pouze logické argumentace nikdy nemůže jakoby samočinně vyplynout systém a ani z nejdůkladnějšího systematického postupu nikdy nevyplyne myslitelský záměr a program. Filosofie je totiž něco jiného než třeba geometrie (ale ani geometrický systém ve skutečnosti nemůže nikdy vzniknout z hromadění jednotlivých geometrických pouček).

05

Za východisko pro své pokusy o setkávání s Rádlem a jeho myšlenkami si zvolíme některé partie z jeho zralého díla, které napsal před svým těžkým onemocněním. Tu a tam nám oporou bude jeho text poslední, totiž *Útěcha z filosofie* z let 1941–42, které je ovšem zapotřebí rozumět v kontextu jeho textů starších, a někdy nám budou pomáhat také texty starší přímo. Abyste se sami mohli trochu připravit na práci, která nás čeká, doporučuji přečíst Úvod z I. dílu *DF*, celou hlavu první a z druhé hlavy až po první čtyři oddíly (po začátek str. 62), a potom z *DF II Závěr*, tj. od str. 619 po str. 626. Tuto domácí přípravu doporučuji především všem, kdo Rádla ještě nečetli, nebo dokonce o něm ani neslyšeli. Byl bych totiž rád, abyste všichni poznali, že vaše předporozumění na základě toho, co jste sami přečetli nebo co jste o Rádlovi již slyšeli, musí být v mnoha aspektech korigováno. Tam, kde žádné

konkrétní předporozumění není, není co korigovat a pak většinou chybí a bude obtížné či přímo nemožné samo filosofické setkávání s Rádlem, jehož četba je daleko náročnější, než se při prvním čtení může zdát.

06

Evropské myšlení je prosyceno filosofickými produkty minulosti, ale také – a možná zejména – vždy znovu podnikaným diletantským filosofováním (k němuž se ten, kdo jej podniká, nemusí vždycky přiznávat, a dokonce si je nemusí vůbec uvědomovat). K obecnému vzdělání ovšem náleží o tom něco vědět, ale v některých profesích to je či spíše by to mělo být součástí a někdy přímo podmínkou náležité odbornosti. Teologie patří mezi obory, pro něž je filosofie jakousi nosnou vlnou, která může být teprve sekundárně teologicky modulována. Takových filosofických nosných vln je ovšem celá řada, a ne každá se pro teologické použití stejně dobře hodí. Teologický záměr musí proto s větší nebo menší vhodností té či oné filosofické nosné vlny počítat a musí si proto vybírat. Základní otázkou se proto stává, zda si teolog pro svou práci může podle svého nejlepšího vědomí a svědomí vybrat filosofii, které však potom musí zůstat věren, nemá-li narušit samu strukturu, metodu svého myšlení, anebo zda si podle okolností a tématu může vybírat z různých filosofí jejich složky či dokonce zlomky. To záleží na tom, je-li teologie s to dosáhnout vnitřní myšlenkové (a eventuálně další, vyšší) integrity, anebo zda je jenom jakýmsi vnějšně zorganizovaným konglomerátem myšlenek, které mají v různých situacích jakousi užitkovou funkci (např. uklidňující nebo naopak stimulující apod.). Pak by ovšem ona nezbytnost filosofické nosné vlny měla jen provizorní, dočasný (byť dlouhodobý) charakter a perspektivně by mohla teologie vybudovat svou vlastní, teologickou nosnou vlnu, a tak se definitivně emancipovat a osvobodit od filosofických předpokladů. Druhá možnost by pak mohla spočívat v tom, že filosofie sama prokáže schopnost se teologií (nebo něčím za ní, co je teologií pouze tlumočeno) nechat oslovit a inspirovat k vlastní vnitřní proměně. Obojí řešení probíhá sice odlišně, ale nakonec vede k tomu, že jedna nebo druhá disciplína asimiluje tu druhou, a tím ji učiní zbytečnou jako samostatnou disciplínu. Teprve když si ujasníte tento základní problém, budete schopni se nějakým filosofem zabývat k užitku své vlastní disciplíny, aniž byste vůči němu zůstali hluší, a na druhé straně aniž byste mu propadli. Myslím, že Rádl náleží k těm filosofům, kteří takto mohou být teologům a teologii podstatně užiteční.

07

Poslední, ale nikoli nejméně důležitá poznámka se bude týkat toho, že jde o českého myslitele, který až donedávna mezi českými filosofy neměl nejlepší pozici ani pověst. Dobře vím, jak se starší i nejmladší adepti filosofie u nás jak v minulosti, tak zejména dnes orientují na myslitele zahraniční, na slavné postavy minulosti nebo na slavné postavy světové současnosti. Osobně mám veliké pochybnosti o tom, že je možno být dobrým českým

myslitelem bez navázání na české tradice. A považuji za vyloučené, aby měl někdo za to, že může ve světě něco filosoficky podstatného znamenat, orientuje-li se výhradně na velkého myslitele cizího, protože mu bude těžce chybět zakotvenost v jiném jazyce. (To platí stejně pro teologii jako pro filosofii, a tím se obě disciplíny bytostně liší od matematiky nebo věd přírodních [a přírodní vědy napodobujících], které jsou svázány s jazykovým prostředím nesrovnatelně menší měrou.) Sám považuji Rádla za skutečně nejhlubšího českého myslitele všech dob, a tím maličko posouvám hodnocení Patočkovo, který to řekl asi jen jednou ve svém životě a ještě to doplnil slůvkem „snad“. Rádl sám cítil svou myslitelskou osamocenost za svého života, a ta pochopitelně přetrvávala i po jeho smrti jednak v důsledku malého pochopení pro jeho typ filosofování, a také ovšem v důsledku 40 let monopolního postavení marxismu a ještě spíš engelsismu v našich zemích. Nevím, zda se v posledních letech hráz neporozumění a někdy programového nechápání Rádlova myšlení podařilo alespoň zčásti prolomit. Tento kurz má být příspěvkem k tomu a má se stát součástí několikaletého úsilí malého týmu, který chce připravovat nejen studie o Rádlovi, ale také vydávání Rádlových prací, které jsou leckdy pro běžného čtenáře zcela nedostupné, zejména pokud jde o nepřehledné množství článků a brožurek, které Rádl přímo horečně publikoval.

2. Trvalost (setrvalost) a změna

1.1

Přísně logicky vzato je Rádl hned v prvních větách Závěru *DF II* rozporný: výrok, že „život je pořád stejný“, nemůže platit zároveň s výrokem, který připouští vývoj a pokrok (slovo „pokrok“ je důležité, neboť „vývoj“ byl někdy – např. u tradičně, ale ne zcela správně vykládaného Leibnize – chápán jako rozvíjení něčeho v zavlnuté podobě již daného). Musíme se proto tázat, zda Rádl užil tohoto rozporu úmyslně, nebo zda se mu tam dostal nedopatřením. A pokud volil tyto formulace úmyslně, zda na nich skutečně sám staví, zda je sám bere, anebo zda to je koncese obecnému mínění, určená k navázání kontaktu, rozhovoru, aby se pak vše důkladně zpochybnilo – tak to známe u Sókrata.

1.2

Podobným problémem je hned následující myšlenka, která dokonce vypadá jako argument: „to, co se vyvíjí, se nevyvíjí“, i její bezprostředně následující význam, totiž že „vývoj běží jen po povrchu, kdežto podstata se nehýbe“ (619). Právě toto vyhnání paradoxu do extrému se zdá naznačovat, že tu Rádl nehodlá čtenáři předkládat řešení, nýbrž naopak problém. Zvláštní je také, že velmi rychle opouští i ten maličký náznak své minulosti biologa a hned přechází do oblasti „života kulturního“.

1.3

Nicméně nechtějme Rádla hned vylepšovat a vstřícně interpretovat; naopak jděme ještě dál než on, ale budme naprosto důslední. Rádl jako biolog a zejména jako vynikající odborník na vývojové teorie musí brát vážně, že vznikem života se něco závažného stalo na této planetě (a možná v celém vesmíru, pokud nevznikl život i na jiných místech) a že mezi „vývojem“ planetárního systému Slunce jako ústřední hvězdy (a vývojem Slunce samého) na jedné straně a vývojem organického života je hluboký rozdíl, tj. že jde o naprosto odlišné procesy. Jistě je něco pravdy na tom, že živým bytostem na této planetě je něco společné, a můžeme ochotně připustit, že toto společné je stále „stejné“, protože je společné i těm nejdávnějším organismům, ještě velmi primitivním, i těm nejnovějším, nejpokročilejším. Velkým problémem je ovšem vymezení toho společného, těch všem společných, obecných charakteristik. Nejde přece z vědeckého hlediska o malý problém: jak máme být schopni vést hranici mezi živým a neživým, nedokážeme-li náležitě vymežit ony základní a všem živým bytostem vlastní a společné rysy?

1.4

Rádl sám rychle přechází na pole kulturního života, aby zdůraznil obrovský význam porozumění mezi lidmi, a to nejen porozumění v rámci jedné generace, jedné doby, nýbrž porozumění pro předchůdce, dokonce pro lidi pradávných civilizací. To je masarykovské téma, rozvíjené mj. proti Masarykovu kritikovi, Josefu Pekařovi ze školy Gollovy. „Jest falešný ten

názor o dějinách, podle něhož lidé minulých dob jsou pro nás pouhým historickým zjevem, na který jest možno se podívat jen shora.“ Tím míní z distance, a zaměřuje se tak kriticky na tzv. historické (historicistické) „objektivace“.

1.5

Můžeme porozumět Rádlovu úmyslu, ale to ještě zdaleka neznamená, že smíme přehlédnout a nedocenit chyby, jichž se ve svých argumentech dopouští, a to bez ohledu na to, zda to myslel vážně, či zda to měl být jen způsob, jak navázat kontakt s obecným míněním, které bývá plné vnitřních rozporů. Rádl tu totiž náležitě nerozlišuje mezi dvojím smyslem slova myšlení či myšlenka. Myšlenka je buď výkon našeho myšlení, tj. náš myšlenkový akt, anebo to je to, k čemu se ve svých myšlenkových výkonech vztahujeme. (Cogitatio cogitans × cogitatio cogitatum.)

ETF 8. 11. 00, st 8.30-10.00, A C, S

- a) setrvalost × změna; nová interpretace: setrvalost jako rekurence
- b) hmota × život
- c) život (FYSIS) × kultura (odvozeno od „colo“)
- d) dějiny (a dějiny myšlení) × pravda (je „pro nás“)
- e) pravda není součástí změn (ale není ani nehybná, neměnná - přichází!)
- f) pravda jako (z budoucnosti) přicházející = adventivní
- g) význam času - tedy také změny, proměnlivosti: důraz na „nové“
- h) nezbytnost vědomí, myšlení, svědomí, soudnosti
- i) vše sjednoceno určitým pojetím skutečnosti, pojetím světa a pojetím toho, co konstituci světa ,umožňuje a zakládá‘

ETF, 7. 3. 01 - Rádl

01

proti intelektuálovství, ale ne proti „intelligere“, proti myšlenkovému porozumění: „odvaha k myšlence“ (*DF I, 71*)

02

proti nezaujatému pozorovatelskému, ale ne proti „teorii“ v novém, kritičtějších pojetí: příklad slavné tehdy školy Isokratovy (*DF I, 158–9*); Rádl není dogmatik, ale staví se na docela určitou stranu – nicméně: „jde o těžkou a světovou otázku“ (159)

03

Rádlův výklad „dialektiky“: (*DF I, 162*) – „o věcech, pokud jich nelze smysly postihnout, ale o kterých lze mluvit“

ETF, 21. 3. 01 - Rádl

01

„metoda pojmů konstruovaných rozumem“ (Útěcha, 7622, s. 64): formulační nedostatek je poplatný obecnému způsobu myšlení, rozšířenému od řeckých myslitelů, že se nerozlišuje mezi pojmem a tím, co je pojmem míněno jako myšlenkový model toho, k čemu se pojem přes tento model v posledu vztahuje.

02

Rádl uvádí jako příklady pojmů: setrvačnost, zrychlení, pohyb rovnoměrný, nakloněná rovina, síla (64), a říká: Galilei sám nikdy nezjistil setrvačnost atd. Ani zrychlení, ani pohyb rovnoměrný, ani volný pád, ani síla nejsou věci přírodou dané - je to systém pojmů ustanovených učencem pro ovládnutí přírody (65). Galilei ukládal pojmy přírodě, aby ji spoutal svými zákony, jako jest spoután trestanec.

03

Rádl má za to, že antika a středověk si počínali jinak (v duchu viděli pojmy a vítali je s otevřenou náručí jako své staré známé): v tom nemá pravdu. Pojmovost je řecký vynález, a v tom smyslu bylo o tzv. „metodě konstruovaných pojmů“ rozhodnuto již ve starém Řecku - asi tak, jako Thalés a Pythagoras již vymyšlením trojúhelníku de facto rozhodli (aniž tušili), jak bude vypadat trigonometrie a jak budou vypadat výpočty analytické geometrie (po staletích).

04

Musíme proto provádět některé úpravy a opravy. Především je nevhodné slovo konstrukce, jde-li o pojmy. Pojmy samy nemohou být konstruovány, ale musí být nasouzeny. Ovšem nemohou být řádně nasouzeny, pokud se zároveň s jejich nasouzením nepokusíme o „konstrukci“ příslušných myšlenkových modelů. Husserl pojmenoval tyto myšlenkové modely - po vzoru svého učitele Brentana - „intencionální objekty“ (nebo „předměty“). Ovšem to je právě zase jeden omyl, nyní Husserlův, že třídu pojmových modelů (konstruktů) generalizovaně redukoval na třídu „objektů“.

05

01

Filosofie má odedávna takovou divnou pověst, že je jen pro vybrané, že je elitářská. Ve skutečnosti však elitářští byli jen někteří filosofové, zdaleka ne všichni. Takový Sókratés, pro celé věky něco jako ideál filosofa, byl jednak prostého původu, jednak často hovořil s prostými lidmi, a co je snad ještě důležitější, zaváděl s nimi hovor na nejrůznější filosofická témata. Byl přesvědčen, že i otrok je člověk, a je-li podnícen k přemýšlení vhodnými otázkami, je schopen řešit dokonce matematický příklad, i když až dosud v tom směru nebyl vůbec školen (ve *Faidonovi* [v *Menónovi*, oprava V. D.] – Platón si to snad nemohl zcela vymyslet, i když jeho výklad mohl původní smysl nějak posunout). Ale nemůže být pochyb o tom, že Řekové měli velký sklon k elitářství a že až moc kultili ty „nejzdatnější“.

02

Doklady o tom jistě svědčí. Jeden ze sedmera mudrců, totiž Bias, přispěl do sbírky slavných výroků větou, že „většina lidí je špatná“. U Prokla zase je zachován výrok Hérakleitův, že „většina je špatná, menšina dobrá“. V takovém pohledu je sice něco pravdivého, když to posuzujeme jako v gymnáziu či na závodišti. V závodech většina prohrává, jen jediný vítězí a jen druhý a třetí náleží k nejlepším. To platí, když je naše pozornost upřena pouze ke stupňům vítězů. Statisticky to ovšem nehraje. Nechceme-li prosazovat nějaká nadneseně přísná měřítka, odtržená od skutečnosti, nemůže být většina pod průměrem a už vůbec ne docela špatná. Nám však nyní nejde o statistiku ani o moralizování, nýbrž o vztah filosofa k nefilosofům, jichž bývá tradičně většina. Má filosof vnitřní potřebu oslovovat a přesvědčovat o svých myšlenkách spoluobčany? A vlastně tu nejde jen o nějakou vnitřní filosofovu potřebu, ale spíš o vědomí, že má přímo poslání oslovovat lidi kolem sebe.